

Csoóri Sándor válogatott versei

Jóslás a te idődről címmel jelent meg a Magvető és a Szépirodalmi 30 év sorozatában Csoóri Sándor válogatott verseinek gyűjteménye. Hat verseskönyv — *Felröppen a madár* (1954), *Ördögille* (1957), *Menekülés a magányból* (1962), *Második születésem* (1967), *Párbeszéd, sötétben* (1973), *A látogató emlékei* (1977) — jelzi az immár negyedszázadra terjedő költői pálya állomásait, s a válogatás ennek a versanyagának a javát nyújtja át. „Első két kötetem valamiképpen botorkálás” — vallotta a költő, amikor harmadik könyvének magaslatáról visszanezett a pályakezds dokumentumaira. A mostani összeállítás nem rekeszti ki az *Ördögille* darabjait — a nyitó ciklus címét is a hajdani könyvtől veszi át —, csak a legkorábbi kísérleteket mellőzi, a második kötet egy részének megkegyelmez; innen kezdve tehát rábízhatja magát az olvasó a gyűjteményre, mert a *Jóslás a te idődről* lényegében teljes képet ad a költői életműről.

A felosztó és részletekben való áttekintés — az állomásokra és határokra tekintő szemle — korábban azt a benyomást kelthette, hogy az alkotói eredményekben mintha több volna az ígéret s a lehetőség, mint a beváltás. Úgy tűnhetett fel, mintha a lírikus folyton útban volna, valami nagy cél felé tartana, egyre csak közelítene a lehető teljességhez, az eszményinek gondolt teremtő stádiumhoz. Mintha a készülődés, a várakozás, a közeledő mozgás állapotai helyettesítették volna a megérkezést, a célbaérést. Ha most egységében és folyamatában tekintjük át a pályatörténetet, értékelő szándékkal nézünk hátra az elért végpontról az egészre, módosulhat ez a sejtélem és föltevés. Eredményeiben nem a hiány, nem a töredékesség, nem a teljesületlenség jelzései mutatkoznak. Azt érezhetjük elsődlegesnek, ami a teljesítményben a vállalkozást hitelesíti, érvényesíti, igazolja. Nem a várakozást keltő ígéretesség, a lehetőségeket sejtető átmenetiség jegyében értékelhetjük a birtokolt eredményeket. A Csoóri-líra máris jóval többet ad az ígéretnél, a megvalósítás értékes és meggyőző példáival szolgál. Maga az alkotó sejteti nemegyszer az elégedetlenség s a hiányérzet feszültségeit, mégis úgy gondolhatjuk, hogy ez a feszültségi állapot nem a csonkaság, a megvalósíthatatlanság vagy a beteljesületlenség érzéséből eredeztethető. Ígéretbeváltó, lehetőségeivel élő, valóságos értékeivel és vívmányaival hatni képes költészet a Csoóri Sándoré. Természetesen vannak belső hiányai is, önnön lehetőségkörén belül sem mindenben teljes és csorbítatlan az életmű. Az egészhez a féleredmények, a kiteljesületlen maradt kezdemények s a felemás megvalósulások is hozzátartoznak. Ám az arányokat tekintve ezek részesezésénél jelentősebbnek tarthatjuk az egészben a kibontakoztatott értékek, az érvényesen megvalósított minőségek tartományait.

Bármennyi is a pályaalakulásban a váltás, a lezárás és a kezdés, az elfordulás és az újraindulás, akárhogy tagadja is a változékonysági hajlam s igény az alakulástörténetben a megállapodottságot — ebben a dinamikus átváltozási folyamatban mégiscsak jól látható az összefüggés, a szakaszok közt felismerhető a kapcsolódás, a tagolódásban is feldereng az összetartozás. Mindenekelőtt a *Menekülés a magányból* időszakától számítható periódusokban. Látszik a bejárt út szakaszossága, de nem hiányzik a pályatörténetből a szervezés sem, amely az egység megjelenési alakja. A kötetek egymásutánjában észrevehetőek az elmozdulások és módosulások, s ezek a pályaszerveződésben a változások törvényének fontosságáról tanúskodnak. Mégsem esik szét a pályáiv elkülönülő darabokra, mert a külön is szemügyre vehető fejezetek egymáshoz is vonzódnak. Ha a kötetről kötetre haladó vizsgálatban korábban több figyelmet fordítottunk a megszakítottság jeleire, most inkább a kapcsolódás bizonyítékait érezhetjük kiemelendőknek. Egyvégtében olvassuk a válogatást, s ennek

nyomán jobban látni véljük a folytonosságot, egységesebbnek érezzük Csoóri Sándor líráját, mint a korábbi befogadás alapján.

Olyan lírikust mutat a *Jóslás a te idődről*, aki nem kételkedik a költészet^o értelmében, rendeltetésében, lehetőségében és szerepében. Nem bajlódik azokkal a nyugtalanító kérdésekkel, amelyek — tapasztalhatjuk — igencsak körülverték a jelenkori lírát, s amelyek voltaképp egyetlen alapkérdésbe foglalva nevezhetők meg a legnyúltabban: „mit tehet a költő?” Akadnak ma is gyanútlan énekesek, akik mintha nem is hallanák a benne rejlő kihívást, s vannak olyanok is, akiket ugyanez meggyötör, aggodalomra hangol s a válasz keresésére ösztönöz. Mindenesetre: aki manapság énekébe fog — akár szembenéz a kihívással, akár kitér előle —, olyan líra-történeti időben létezik, amikor nyilvánvalónak mutatkozik a hagyományos költőszerepek nagyfokú érvényvesztése, a lírai szó céljának, funkciójának elbizonytalanodása, magának a költőlétnek a válságos állapota. Csoóri tehetsége nincs híján az áldott ösztönösségnek, a spontán beszédkényszer oly becses adományának, ugyanakkor intellektusa annyi tudatossággal és gondolkodói igényességgel vértezett, hogy költőiségének semmi köze nem lehet a naiv öntudatlansághoz s gyanútlanlátsághoz. Ő is szembekerül tehát a „mit tehet a költő?” kérdésével, őt is foglalkoztatják a költőszerep gondjai, de töprengései a gondoknak egy szűkebb metszetét emelik ki, egyéni kinagyításban szemléltetik az általánosabbat.

Verseskönyveit annak idején kommentárokkal, tanulmányzerű önvallomásokkal kísérte, s a más-más időben keletkezett vallomásokból ilyesféle részleteket lehet beszédes példaként kiemelni: „A versírás egyelőre számomra csak forma, véletlenszerű kifejezési mód és lehetőség. Nem elsődleges! Inkább csak ráadás az életemre. Bármilyen furcsán hangzik is, legtöbbször nem akkor érzem magam költőnek, amikor verset írok, hanem amikor nem írok. Versírás előtt és után” — írta a hatvanas évek elején. „Mihelyt megtanulnék élni, lemondanék az irodalomról. Meggyűlölném a fehér papírlapokat, melyek, mint meszesgödör a halottat, naponta elnyelnek, testestül-lelkestül... A kő kő volna; a madár madár, nem pedig ennek vagy annak boldog vagy boldogtalan jelképe. A verseket testem írná — maga a létezés volna a költészet... De hát ez képtelenség” — fogalmazott később. „Sóvárgásaim ellenére az életem úgy alakult, hogy nem mindent tudtam belezsúfolni a versbe” — nyilatkozott egy még későbbi szövegben. A reflexiókba rejtett aggodalom, kétely, elégedetlenség valamiféle válságérzetet jelez, mégis úgy érezhetjük, hogy ennek nem sok köze van a különböző nyelvfilozófiai, jelentéseméleti és kommunikációs problémákhoz, a beszéd lehetőségére-lehetetlenségére s értelmére, érvényességére vonatkozó tapasztalatokhoz és elméleti gyötrődésekhez. Csoóri hisz a szóban, bízik a kimondás és megnevezés érvényességében, a közlés hitelében és funkciójában. Nem tekint bizalmatlanul a nyelvre, odaadhang rábizza magát, nem vonja kétségbe, hogy a jel és jelentés kapcsolatában összhang, megfelelés lehetséges. Gondjai tehát nem líraelméleti jellegűek, nem a poétika és esztétika szűkebb körébe tartoznak. Igazában arra vonatkoznak: megteremthető-e — s miként — élet és költészet, létezés és írás szervessége, egymásrautaltsága és felbonthatatlan egysége. Azzal viaskodik: a személyiség tükörképének gondolt líra felszabadíthatja s kifejezheti-e — szavait idézve — „a teljes emberit”, elmondhatja-e, a „fölsimert igazságok” parancsát követve, „a teljes életet”. Része a vers az eszményien elgondolt életteljességnek, vagy csupán holmi ráadása az életnek; nélkülözhető járulék és másodlagosság avagy elsődleges lényeg; lemondhat róla a személyiség, elválaszthatja-e életétől, vagy éppen abban valósíthatja és jelenítheti meg önmagát tökéletesen? Benne rejlenek ezek a kérdések Csoóri esztétikai gondolkodásában és költészetében, s időszerű — ha tetszik, modern — és lényeges alkotói ügyek-gondok tükröződnek bennük.

A költészet — hirdeti — „a legteljesebb jelenlét”, s léte „az individualitáson: a személyesség teljes megvalósításán áll vagy bukik”. Abban is igazat adhatunk neki, hogy „ahol a költészetnek még szerepe van, ott az életet még sorsként tudja átélni az ember”. A sorsot pedig a személyiség élheti át, alkothatja meg. A személytelen-ségre, a személyes és individuális „én” elrejtésére s elsikkasztására olyannyira hajló és csábító koráramlatok idejében Csoóri Sándor részint magától értetődő természete-

tesseggel, részint makacs és következetes elszántsággal, részint merész daccal és bátorsággal állítja lírájában kitüntetett helyre a személyiséget, a személyiségként tündöklő lírai „én”-t. Egyébként bármiféle erőltetett vagy szándékolt — és idejétmúltan képviselt — egyéniségkultusz nélkül. Nem valamiféle önimádat ez, nincs benne az individualizmus gögje és megszállottsága, s még csak privatizálásként sem értelmezhető.

Személyiségteremtő és személyiségkifejező líraiság az övé. Olyan lírai hőst mintáznak a versek, aki jóval több és teljesebb, mint a köznapok szakadozottságában s lefokozottságában élő, a részlegességbe belenyugvó, a mindennapiságba beszorított ember. A költői „én”: feladat és vállalkozás, cél és ideál, vágy és követelmény; elő kell hívni, meg kell teremteni. A felfokozott és a teljesség vonzásába került élet, a sorsként vállalt élet, az értelmes és célképzetes élet képviselője kíván lenni ez az előhívott „én”. A személyiséglét — sugalmazza a költemények — nem készen levő állapot s magától adódó eredmény, hanem szüntelen küzdelem, folytonosan zajló akció és erőfeszítés, amely végül is szemléletmódot és magatartásmintát reprezentálhat. Ez a minta és modell — ha érvényessége megfelelő — nemcsak az egyéniről, az egyesről mondható lényegeset, nem válik pusztá magánügy-közvetítéssé. Csoóri tartalmassá tudja tenni az önmagából, életéből teremtett lírai hőst. Közlései gazdagnak és érdekesnek ábrázolhatják a versegyéniséget, a megjelenített személyiség jelentős és izgalmas tünemény. Énfelnagyítás nélkül, a valóságos arányokat megőrizve is nagy formátumú a tükrözött „én”, van tágabb érvényességű saját világa. Ilyen esetben a személyiség mintegy fedezete lehet a lírai beszéd tartalmasságának és jelentésgazdagságának. Aki úgy fogja fel az „én”-t, úgy értelmezi az individualitást, ahogy ő, bátran építheti művészetét az önkifejezésre, az álcázás nélküli kitarukozásra, a leplezetlen szubjektivitásra, joggal bízhat az önkivetítésben, az önarcképrajz erejében, hihet a személyiségábrázolás lírai teljességében. Épp azt tarthatja feladatának, hogy minél hiánytalanabban, minél gátlástalanabban vetítse ki vallomásaiban a személyiséglét egész élményanyagát. Küldetést is láthat abban, amit célként s programként így jelöl meg: „Az elszemélytelenedés nagy háborújában megőrizni a személyiség jelenlétét a világban.”

A személyiséget beszélgető vérbeli élményköltészet ez, abban az értelemben is, hogy a lírai közlés ki nem apadó forrása mindenkor és legelső sorban a primér élmény. A Csoóri-vers elképzelhetetlen a közvetlen élményi ihlet nélkül. Legtöbbször arról van mondanivalója, amit személyesen és közvetlenül — vagyis élményszerűen — átélhet a maga élettörténeti folyamataiban. A friss élményben, annak egyidejűségében vagy akár emlékváltozataiban, találkozik az „én” és a világ. A találkozásokban megpillanthatja a valóság rejtett elemeit, megláthatja az addig nem ismert életjelenségeket — és magára ismerhet, önmagával találkozhat a lírai hős, aki összekapcsolja és egymásra vonatkoztatja a külsőt s a belül levőt. Az élmény mindig az érzékenység s a fogékonyság próbája, próbára teszi a reakcióképességet. „Végül is az élmény — olvashatjuk —: a világ új arca, amit nem láttam még. Az élmény a világ váratlansága, azt is mondhatnám, hogy az elveszített és megtalált gyerekkor. Annak az érzékenységnek a pillanatnyi föltámadása, amelyik még örülni tudott, félni, képzelődni, világgá menni, lebegni a jegenyefák fölött, részvétet érezni és így tovább.” Csoóri versteremtő kedvét sohasem lobbantja fel, ami az élményszerűség, az átélés felől nézve absztrakt, elvontan vagy közvetetten gondolatélményi, s élményhelyzetekbe nincsen beágyazva.

Középponti élménye, amelyben a különféle részletek is elhelyezkedhetnek, az élete maga, a világban tükröződő és megmerülő „én” létezése. Az egyéniség befúrja magát a világba, átérteszti magán a benyomásokat és tapasztalatokat, érzelmi, induktív és meditatív állapotok formáiban éli át a találkozási alkalmakat, egyszeri élménnyé hevíti s dústja az életét kitöltő helyzeteket — ezek megragadása és kifejezése a vers. Ezeknek a primér élményeknek a sokasága élteti a lírai közlést. Lehet versélmény a hiányzó, a kívánt, a vágyott, a meglevő, a melegítő és boldogító, a megbéklyózó, szorongató vagy a feloldó élettény, lehet az öröm vagy a kudarc, a fel-

szabadultság vagy a megrendültség — és sokszor az efféle ellentétek feszültsége —, csak a közvetlenség nem hiányozhat belőle. Magának az elsődleges és személyességé vált élménynek a jelenléte a fontos, a nélkülözhetetlen.

Nincs ebben a líravilágban megnyugvás vagy megállapodottság, nincs kiegyensúlyozottság és tartós harmónia. Annál inkább jellemzi az ellentétek feszültsége, a pólusok közötti szikrázás, a szélsőségek egyidejű jelenléte. Lükket benne az érzések, indulatok váltóárama, a meditációk izgalma, a szenvedélyek árapály mozgása. Az ihletet Csoóri „drámai készenlétnek” tekinti, s az értelmezés szerint a drámaiság: „Lehetőségek és lehetetlenségek szembeállítása; a hiánynak és a szükségesnek fojtott párbeszéde.” Ez a „fojtott párbeszéd” végleteket kapcsol össze, ellentétes állapotokat szembesít. Az élmények s a hangoltsági elemek összefüggő ellentétrendszerre szerveződnek.

A személyiség, ha bajok nem nyugózik, ha nem gyötri a „félutak, félszerelmek, félcsodák” rosszkedve s „a halálelőtti időzavar” (*Föld, nyitott sebem*), ha az „elhalasztott düh” (*Másnaposan*) nem feszíti túlságosan, ha nem kínozza a „hol a jegenyehangú ének?” (*Számonkérés*) elégedetlensége — életének zavartalanabb időszakait tehát, amikor oldódnak a feszültségek, nem sajog a hiány, s nyitott s kitérő kitérő a lélek —, tud gyönyörködni, csodálkozni, öröme hangoltan élni, képes elragadtatott gesztusokra, a világhívat és a létbizalom átélésére. Ilyenkor bizonyos a „csodákra születtem” (*Sörényes ünnepem*) küldetésében. Másoknak is, magának is szeretné megtartani s megvédeni a szívdobogató „égbontó csodákat” (*Rejtsétek el a csodákat*), s a csodálkozás és gyönyörködés képességét. A csodának itt semmi köze nincs valamiféle misztikához, misztikus révülethez. Egyszerűen felfokozott átélő magatartást és hevületet, keresést, szépségvágyat és értékigényt jelent. Annak hitét, hogy a lét érdemes a felfedezésre és feltárára. Vannak az egyéniségnek derűs és boldognak tetsző ünnepi pillanatai. Igen fogékony a szépségre s a vitális gazdagságra. Elbűvöli a természet, a tárgyi világ színváltó valósága, megfogja a látvány kápráztató színjátéka. Megragadják a köznapi életjelenségek, az egyszerű és elemi tünetények. Mámorossá teszik a szerelem csodái, a nőiség rejtelméi és látható varázsai, a szerelmi szenvedélyek s az erotikus kívánczóságok „a szerelem kóbor világválogatottját” (*Vadfiú hajjal*). Tud örülni magának a létezésnek. Ismeri a magaslati lét jó érzését, szétáradó örömét, a felszárnyalások különös mámorát. Láthatjuk megérkezőnek és otthonosnak, feloldódónak és hódítónak, láthatjuk sikeresen és győztesen célba érve.

A nyugtalan egyéniség ugyanakkor gyakran átélheti a mámor elvonókúráit is. Vissza-visszarántja és sokféleképp meggyötri — prózájából vett szavakkal — „a tüskeszúrású köznapi lét”, megkínózzák a „lassú, lefokozott élet” próbatételei. Ebben a közegben sokszor töredékesnek, szervesetlennek, széthullónak látszik a létezés, amelyből hiányzik az egység s a távlat: „Nem ragadnak össze a napok, csak összekoccanak. Nem ragadnak össze az események, csak egymás mellé rakódnak.” Az otthonkereső elénk áll az otthontalanság állapotaiban. Veszteségek, vereségek, teljesületlenségek motívumaiból szövődnek a kétségbeesés élményhelyzetei. Eszmények és értékek tetszenek nemegyszer hiábavalónak és hűtlenné. Ha felerősödik a hiányérzet, nyomában az üresség érzülete terebélyesedik. Kudarcok fiadzanak tehetetlenséget, apátiát és gyöngeségkomplexust. A gesztusokat letöri a fáradtság, az érzésekben megtelepszik a bánat, a szomorúság, a fájdalom. Keserűség fojtogat, csüggedtség és kedvetlenség keríti hatalmába az életérzést, fékez és bénít az egykedvűség, sérülések keletkeznek. Félutak és féleredmények látványa emlékeztet az egésznek, a teljesnek a fájdalmas hiányára, távolságára, elérhetetlenségére. Ideig-óráig mindent árnyékba von a reménytelenség. Az aktivitás meggyengül, a tempó lefékeződik, az életritmus lelassul. Az érelt és magabiztosságot kikezdi az esendőség-tudat. Elárvultság és magányosság érzése telepszik a kedélyre.

A lírai „én”, az egyéniség alkata azonban nem lemondó, nem belenyugvó. Újra és újra ösztökélik, a holtponthelyzetekből kilendítik a nosztalgiai, az igények, az indulatok. Ki tudja vágni magát a veszteglés helyzeteiből. Rátalál a fel-feltűnő reményre. A hátrálni és bezárkózni látszó ember felméri körülményeit, készülődni

kezd, s újabb vállalkozásokra gondol. Sokadszor is elindul, nekivág, kezdeményez és változtat. Vívódásaiban energia halmozódik fel, van ereje állítások kimondására és újrafogalmazására. A zavart és válságot kihívásként is tudja fogadni, hadakozó és mérkőző kedve a bekerítettség kelepcehelyeteiben is fel-felébred. Változtató szándékkal s akarattal néz szembe önmagával és a világgal. A sokfajta ellentétet egybefogó és a konfliktusokat tudatosítva vállaló magatartást leginkább az éber készenlét jellemzi. A személyiség óvatosság nélkül adja át magát a reá zúduló élményeknek, készen állva a folytonos vívásra, a drámai mozgalmasságú küzdelmekre. Ennek a feszültségjátéknak, drámának a jelenetézése — mint lírai tartalom — végig ébren tartja az olvasói figyelmet és érdeklődést.

Amit itt viszonylag elvontan jelezhattünk, az a lírai ábrázolásban sokféleképp jelenik meg, válik érzékletessé és közvetlenné. Egyetlen megjelenési változat is sejtetheti talán a lírai tükröződésmódot. Sokjelentésű alapképzetként emelhető ki például a *Jóslás a te idődről* világából az út, az utazás — és a hozzá kapcsolódó képzetkör —, amely az egyik legjellegzetesebb élménytípust is maga köré szervezi. Látja magát a lírai hős „vándornak”, „nyugtalan utasnak” (*Árnyékom ágán, Éjszaka, a város utcáin*). Az elkívánczások, elindulások, bolyongások, képzelt és valóságos utazások átélője a mozgás, a mindenhová eljuttató vándorlás eljegyzettje: „Menni csak, mindig menni, / ottlenni mindenütt” (*A szökevény*). Tudja és ismeri „a száguldás aranyzabályát” (*Fűre, madárra*). Az utakra gondol, amikor az elhagyás, az újrakezdés, a másfelé indulás, az életváltoztatás nyugalansága fogja el (*El akarom hagyni, Második születésem*). Az utak ajándékozhatják meg az oly sokat jelentő — ígérő — találkozásokkal és kalandokkal, amelyek értékrendszerében előkelő helyen ékeskednek: „El kell indulni minden útra, / az embert minden úton várják” (*Menekülés a magányból*). Érthető hát, hogy a közérzetromlásra utal, az életérzés borultait s a fáradságot jelzi, a válságállapotot érzékelteti a lírai jelrendszerben az utak képzet- és élménykörének elhalványodása vagy időleges kikapcsolódása. Ilyenkor mintha elfeledné „a száguldás aranyzabályát” s az „ottlenni mindenütt” elvét. Kesernyész iróniával szólítja önmagát: „Hová, háová, lábaim? minden út vége ismerős már, / minden óraütés és minden mennybolt — / a világ tátott szájában vadizű alma ha lehetnék.” (*Októberi futamok*.) Meglepi az elfáradás érzülete, az „elnyüvödve, becsukódva” (*Fáradság*) keserűsége. A megtorpanás, a megállás, a veszteglés helyzetei ezek, amelyekben lefékeződnek a mozgások. Az így készült önarckép nem az utak szerelmesét, hanem a várakozó embert mutatja, aki mégsem mond le a reményről, nem adja fel az igényt (*Önarckép, párás tükrökben*). Aztán a megfáradni látszó, a „szelíd... , lassú és belenyügvő” (*Már nem én ülök ott*) újra fölkerekedik, „nemlétező sárkány után” sóvárog, ismét „csupa káromkodás és készenlét” (*Tavaszi plakátjai*); elképzeli magát „futóbajnokok ingében csatákosan” (*Vadfiú hajjal*), s az időtől űzötten, időzavarban is a teljes életre, a végeznivalókra és vállalkozásokra gondol (*Elidőzni az időben is*).

Sajátosan folyamatos ihletettség a *Jóslás a te idődről* alkotójának költői állapota. Folytonosan izgalomban és feszültségben tartják az élményhelyzetek. A lobbanékony és dinamikus alkat mintha szüntelen készenlétben s készütségben volna. Az egyéniség — a karakterológia szótárából kölcsönözve a kifejezést — könnyen felajzható. Az éber és élénk reagáló képesség a köznapi élethelyzetek sorozatait épp úgy élményekké tudja átformálni, mint a ritka, különleges és felfokozott pillanatok. Csoóri versteremtő művészetére nem jellemző a szigorú élményselektálás és az erős élményátiszűrés. Élménybefogadása és élménykezelése éppenséggel sokszorozó és tágító, szaporító és halmozó. Sokra becsüli, így hát a megformálásban is tükröztetni kívánja az élmény egyszerűségét, alkalomhoz és állapothoz kötött friss közvetlenségét és egyszerűségét. Megannyiszor váratlanul és kiszámíthatatlanul születik a vallomás, úgyszólván a rögtönzészerrű spontaneitás benyomását kelteve. Mindennek egyik eredménye a változatosság és a változékonyság, a színesség és sokféleség. A sorozatokká összeállt versek úgy tartoznak egymáshoz, mint egyetlen élményfolyam önállósult részei, amelyek természetes módon sodornak együtt távoli élményelemeket, más-más

régióba tartozó élménytípusokat. Valószínűleg nem független a lírikusi karakternek ezektől a tulajdonságaitól a poétika, a versalkat, a verstípus egy némely jellegzetesége sem. Csupán egyetlenre utalunk ezúttal. Ennek a lírának a befogadója úgy érezheti, hogy jobban emlékszik a versek együttesére, magára a versfolyamra, mint az egyedi művekre, a különálló versekre. Teljesebb művészi élményt adnak a verscsoportok, ciklusok és sorozatok, mint a magukra utalt költemények. Csoóri Sándor nem ír összefoglaló s ekként feltűnő nagy verseket, nem formál nagyszabású szerkezeteket. Nincsenek olyan verstípusai, amelyek a különleges jelentésgazdagság és a monumentális forma révén kiemelkedhetnének környezetükből. Kiegyenlített ebben a tekintetben a versvilág, nem igen akad nagyobb intenzitáseltérés a versek között. Ha a kisebb érték- és hatáskülönbségektől eltekintünk, egységesnek és egyenletesnek ítélniük a teljesítményt. Másfelől ezt a kiemelkedő alkotások ritkaságaként vagy hiányaként is megnevezhetjük. A költő közölnivalóit nem sűrítő élményösszevonással és dúsitással önti formába. Inkább tagoló és szétosztó módszer az övé, amely alig kívánja meg az összetett struktúrát, a nagyarányú kompozíciókat.

A kifejező s a vele társuló vallomásfunkció energikus érvényesítése a Csoóri-vers. Abban az értelemben is, hogy a kimondó, kibeszélő szándék elsődlegessége folytán írásművészetében viszonylag kisebb szerephez juthat az esztétikai nyelven alakító s formáló funkciónak nevezhető verstényező. A lírikus fontosabbnak érzi az élmények minél közvetlenebb és frissebb alakba öntését, mint a lírai tartalom hosszasan érlelő és szigorú rendszerbe záró megformálását. A spontaneitás egy változataként is jellemezhető alkotásmód ez, kedvez az élményfelszabadításnak, az egyszeri és rögtönző természetű kifejezésnek. Olyan alakzatokhoz vonzódik, amelyek nem kényszerítik rá a szigorúan kötött beszédre, nem követelik meg a többszörös élmény-átszűrést, az élménykiáradást nem fékezik meg az objektíváló forma zártágával és szoros kötöttségeivel. A kompozíciós alak, a szerkezet — a költő szavával: „egy mű legmagasabbrendű formája” — a maga lazítottágában és nyitottságában tág teret enged a képek áramlásának, a képzettársítások láncreakcióinak, a gondolatritmikus hullámművészetnek. Lehetővé teszi a sorok szabálytalan tördelését, az enjambement-megoldások szabadságát, a strófafaképzés szeszélyeit s a versmondatok kigyózását. Monológyszerűen árad a szöveg, a kijelentések, kérdések, felkiáltások egymásra torlódó folyama. Legtöbbször érezni lehet a lélegzetvételek szaporaságát, a staccatoszerű ritmust. Torlódó és indázó mellé- s alárendelő mondatfűzések kapcsolják össze egyetlen benyomult szintaktikai sorrá a beszéd részeit. A lírai közlés grammatikai-retorikai rétegének izgatott feszültsége és erős dinamizáltsága végeredményben abból a nyugtalanságból, feszültségállapotból is származtatható, amely szinte meghatározza az élmény- és érzelmvilágot, a magatartást, a gesztusrendszert.

Versbeszédének magas a metaforizáltsági foka. Közölnivalóit mindenekelett a képek hordozzák, azok megnevező és kifejező hatalmára bízva a legtöbbet. Versművészetének korántsem egyedüli, de legelső eszköze és effektusváltozata a költői kép. Csoóri a képformálás, a metaforateremtés mestere, a képvarázs és képmágia tudója. Versei olykor mintha képek csillagszórói volnának; a képalkotó érzékenység és lelemény némelykor szinte tűzijátékot rögtönöz. Nem összetett képrendszerek kidolgozója, inkább az egyszeri ötletek sziporkázásában, a cikázó és csapongó társításokban, a villámgyors váltásokban, kapcsolásokban, a merész és váratlan viszonyításokban éli ki tehetségét. Mindent képszerűen lát és láttat, nyelvének megérzékítő és földidéző ereje különleges. Képzetele mindent a vizualitás síkjára vetíti, s a látványrögzítés gyakorta áthajlik látomásba. Képvilága nem leíró, nem tárgyiasan festő és részletező aprólékossággal megjelenítő, vagyis nem ábrázoló természetű. „A költői kép... — idézhetjük — nem utánozza a világot, hanem legsűrűbb jelenését közvetíti.” Expresszív képi stilizálásai arra vallanak, hogy a kifejezés funkciója jóval erősebb képalkotó eljárásaiban, mint az ábrázolásé. A tárgyak, jelenségek, látványelemek önmagukat is jelentik, a maguk életét is élik, konkrétságukat s tárgyiaságukat is őrzik, ugyanakkor az antropomorfizálás és a beljük vetített személyesség révén mindig valami másra is utalnak, jelképi értelmet is nyernek, szimbolizáló szerepet is betöltenek.

A képkavalkádban, a sokszínűségben és szüntelen váltakozásban bizonyos állandóságot és egységet képviselnek a visszatérő képi elemek, a motívumszerűen szerveződő képek és képzetek. Egy-egy nagyobb élménykör kialakítja a maga kép- és képzettípusait, saját képies jeleit és metaforahálózatát. A költői látásnak vannak feltűnően kedvelt, sűrűn szerepeltetett képzetei, tárgyai, szemléleti elemei, amelyek sokszori versbefogásával mintegy külön is kipróbálható a metaforizáló lelemény. A szövegelemző vizsgálatok számba vehetnék például — csak egy-két jellegzetességre utalva itt —, milyen kifogyhatatlan a megjelenítés a *nyárélmények* érzékletes ábrázolásában; milyen gyakran folyamodik a képkalkotás a *hó*, a *havazás* látványához; mennyire jelentésgazdag metaforaként szerepel a versekben a *tenger*; hogyan lesz a metaforikus megjelenítésekben a *Nap* — egyebek közt — „szálló körhinta”, „búgó-csiga, gyerekjáték az egek asztalán”, „madarak árvaháza”; vagy éppen hány változatot tud a képesítő megnevezés a *Hold*-motívumra, a „Világnagy Óra sétálója” látomásképtől a „világvégi galambház” szürrealizáló metaforájáig. Az egy-egy látványelemhez, tárgyhöz, képzethez tapadó képsorok motívikus láncolatá szerveződnek, s az egyszeri képtípusok sokasága mellett nem kevésbé jellegzetes és beszédes megnyilvánulásai ezek a fantáziaműködésnek, a képszerű látásmód természetének.

Amit Csoóri Sándor a lírai közlés formáira bíz, élményeiből s világtékájából lírikusként kifejez — egész és érvényes, önmagában teljes. A líra műfajában is hiánytalanul képviselni tudja önmagát. Jelenléte a lírában a teljesség igényével mérhető. Líravilága önálló, saját törvényű, zárt rendszerként áll előttünk. Az eredmény és teljesítmény jelenkori költészetünk rendjében is jelentős, mással nem helyettesíthető fejezetként becsülhető. A *Jóslás a te idődről* egymagában is életműként állhatna helyt önmagáért. A művészi pályát ismerő olvasó semmiféle ellentmondást vagy visszavételt nem érezhet abban, ha ugyanakkor arra gondol, hogy a Csoóri-jelenség mégis több és teljesebb annál, amit a líra egymagában reprezentálhat. Nem csökkenteni ez a költői jelentőséget, a lírikusi rangot. Pusztán arról van szó, hogy a lírai mű mellett, azzal párhuzamosan megformálódott egy másik nagy vonulat is — az esszé, a tanulmány, a széppróza műformáiban. Mindkettő fontos — külön-külön, s együtt is. Összetartoznak, egymáshoz közelítenek: de nincsenek egymásra utalva. Figyelhetünk a lírikusra s a prózában gondolkodó személyiségre; befogadhatjuk elkülönítve is a versbe foglalt közölnivalókat s az esszébe és szépprózai szövegbe zárt üzeneteket. A befogadói élményt így sem kíséri veszteség- vagy hiányérzet. Mégis: aki valóságos gazdagságában s teljességében szeretné ismerni és érteni a Csoóri-jelenséget, annak odaadón kell figyelnie ennek az alkotó művészetnek mindegyik szolámára, mert ekként részesülhet igazán a polifónia élményében.

ALFÖLDY JENŐ

Csoóri Sándor: Vadfiú hajjal

I.

*Milyen év, milyen nyár, nem tudom —
korom-piőca dőzsöl a combomon
s a madarak egész nap fejest ugrálnak még a sűrű lombba,
vizet viszek a számban a császártói tücsök lakodalomba —*

*s úgy lélegzek, mint aki énekel
és léggömb-tüdővel álltőhelyéből égre kel
és alászáll és fű lesz és folyó
és hangyavár fölé kitűzött, fekete lobogó —*